

Срђан ЈАНКОВИЋ
Сарајево

ПИТАЊЕ КУЛТУРЕ ЈЕЗИКА ДАНАС

Откако постоји *стандардни језик*, или како се он код нас (често) назива *књижевни језик*, постојао је и становит режим бриге о њему, у свакој друштвеној заједници у којој је функционисао као престижни идиом, обрађен и култивиран са намјеном да буде медиј саобраћања на вишим разинама комуникације, дакле, као језик културе и повезујући код свих припадника једне језичке заједнице, обједињујући комуникативни фактор на широком подручју једне државне или националне територије. Дакле, по својој природи он може опстати као престижно средство комуникације у модерном друштву само ако стално бива култивиран. И стога није случајно да се под културом језика обично подразумева његово култивирање.

Овдје ћемо посветити пажњу неким аспектима културе језика који су данас у нашој језичкој заједници српскохрватског/хрватскохрватског језика посебно актуелизирани, с обзиром на ово наше бурно вријеме корјенитог друштвеног преображаја и динамичног прогресивног развитка друштва.

У приступу овој теми потребно ће бити најприје да се задржимо на три круга питања битних за цјеловито сагледавање ове проблематике. Први обухвата теоретске ставове о култури језика, други нову слику наше друштвене стварности, и трећи — данашњу нашу језичку ситуацију. На тај начин могуће је сагледати оне моменте који су данас актуелни за културу језика код нас.

1. Брига за стандардни језик и за његово култивисање испољавала се од почетка као вид стручне дјелатности језикословаца. Али временом она је све више почела окупирати пажњу истраживача који су овом проблему посветили доста студија, тако да данас у ретроспективи можемо пратити развојни пут

теоретске мисли о проблематици културе језика и учити основна питања којима се она бавила.

Овом комплексном питању први су посветили више пажње представници Прашког лингвистичког кружока подижући га на ниво теоретских разматрања. С тим у вези наводимо мисли Бохуслава Хавранка, једног од најеминентнијих представника ове школе:

„Под културом књижевног језика овдје подразумејамо прије свега свјесно теоријско његовање књижевног језика, тј. настојање и труд науке о језику у циљу усавршавања и процвата књижевног језика. Језикословни радови могу допринијети књижевном језику тиме што ће помоћи да се утврди норма књижевног језика. Осим тога лингвистика може да помогне књижевном језику у стварању богатих и разноврсних средстава за његове потребе и задатке који стоје пред њим“ (Хавранек, 192).

Одмах је видљиво колики је значај придаван одговарајућим језичким студијама уопће, и питању утврђивања норме напосе.

Опћенито говорећи, пражани су под културом језика подразумевали старање о развијању оних својстава књижевног језика, како говорног тако и писаног, које захтијева његова специјална функција у друштву, у језичкој заједници. У том оквиру истакнута су три сљедећа својства: *стабилност*, што подразумејава избјегавање свих непотребних колебања и ослањање на „дубоки језички осјећај“; *јасно, тачно и прецизно изражавање* најразноврснијих нијанси значења, и *оригиналност језика*, тј. култивирање свих оних језичких црта које му дају специфични карактер.

На овој линији фиксирања и указивања на основне момен-те који су релевантни за култивирање стандардног језика, пражани су у духу изнесених ставова означили и области дјеловања језичких стручњака: *у изговору* — елиминисати коегзистенцију нефункционалних варијаната; *у правопису* — јасност и једнакост, уз избјегавање честог мијењања правописних правила због принципа стабилности; *у рјечнику* — супротстављање језичком пуризму с максималним обогаћивањем рјечника уз његову стилску разноврсност и са захтјевом за смисаону тачност употребе ријечи; *у синтакси* — уз индивидуалну језичку експресивност треба тежити богатству могућих диференцијација значења; и *у морфологији* — отклањати морфолошке архаизме који повећавају разлику између писаног и разговорног језика (Tezisy, 39; Скворцов, 79).

Пражани су експлицитно указали на чињеницу да је норма кључно питање културе језика, тј. увијек је у првом плану питање узора у језичкој употреби с обзиром на специфичну функцију књижевног језика који опслужује читаву друштвену заједницу у разним доменима језичке употребе.

У новијим испитивањима ове проблематике учињен је прогрес, а јавила су се прецизирања чак и у дефиницији културе језика, а напосе у изучавању норме. С овим у вези обрађује се питање културе говора што је у најужој вези с питањем културе језика. Заправо се ту ради о два вида једног те истог феномена.

Совјетски аутор Ицкович овако дефинише културу говора: „Култура говора могла би се одредити као мотивирана употреба језичког материјала, као искориштавање у датој језичкој ситуацији за ту ситуацију оптималних језичких средстава. Култура говора је искориштавање средстава и могућности језика, адекватних ситуацији и намјени исказа“ (Ицкович, 9).

Из овога се може закључити да заправо култура језика сеже и преко граница стандардног језика тако да се мора узети у обзир комплетан вербални репертоар, као скуп свих постојећих функционалних варијетета језика. Према томе, као максималан захтјев за културу језика поставља се обавеза владања регистрима (функционалним стиловима) и стиловима језика.

Други совјетски аутор Скворцов пројцира појам културе језика на два нивоа: на нижем ступњу стоји *правилност* језика, а на вишем — *култура језика у ужем смислу* (Скворцов, 84), под чим се подразумијева владање језичким изражавањем у пуном опсегу функционално-стилских варирања.

Што се тиче питања саме норме, новија истраживања показала су да све мање има основа заступати идеју статичности норме и указала на потребу динамичког схватања норме. Ово је веома важан став, али у та питања не можемо овдје улазити.

Сви они који су се бавили питањима културе језика и норме указивали су на примарну, незамјенљиву улогу темељних стандардних приручника: рјечника, ортографских и ортоепских издања, граматика и пратеће литературе за овакву намјену.

2. Прећи ћемо сад на питање актуелног тренутка наше друштвене стварности, не испуштајући из вида, разумије се, функционисање нашег стандардног језика данас и потребу култивирања језика.

Прије свега наше је друштво доживјело темељне промјене у поређењу са ситуацијом од прије пола вијека. Извршен је револуционарни преображај у друштву, утемељен је социјалистички поредак самоуправног типа у једној невиђеној динамици развита која је у сваком домену друштвеног живота довела до корјених промјена. Дошло је до великог прогреса у привредном развоју, економици, друштвеном животу и култури. Настале су велике промјене у животу људи, темељне промјене у структури становништва са апсолутном превагом његовог урбаног дијела над руралним; социјална мобилност досеже највиши степен, а импликације свега тога на комуникативном плану су непрегледне. Најме, демократизација друштвених односа довела је на том плану до стварања реалних могућности да сваки појединац може рачунати на јавну ријеч.

Огромне промјене захватиле су и школство које доживљава невиђену експанзију. Пораст утицаја мас-медија ишао је линијом њихове све веће експанзије, па чак и појавом нових мас-медија (телевизија), тако да је њихов утицај на комуникативном плану добио нов квалитет, а мреже комуникације достигле су врло висок степен густине.

Штампа свих видова свакодневно засипа припаднике ове језичке заједнице мноштвом сваковрсних информација, а појавиле су се и нове врсте листова: поред дневних и периодичних мјесто под сунцем налазе вечерњаца, разни магазини, таблоиди, ревијалне подврсте. Недвосмислен је утицај разних врста забавне литературе и лаких жанрова на велики број читалаца (љубавни романи, кримићи, стрипови и сл.). Захваљујући експанзији школства и образовања неписменост је у великој мјери елиминисана (задржава се сад на око 12%).

Писана ријеч никада раније није досизала овакав степен интензивности и овакву ширину распрострањања. Утицај лијепе књиге, дјела разних књижевних жанрова, стручне књиге, часописа, у сталном је порасту. Превођење страних дјела од белетристике до научних студија никада раније није било на данашњем нивоу и то у условима снажног замаха научно-техничке револуције у свјетским размјерама, и уопће у условима растуће универзализације односа у свијету са свим противрјечностима које са собом носи развитак људског друштва.

У таквим квалитативно новим условима дјелује данас наш стандардни језик као медиј комуникације и инструмент кореспондирања са свјетском културом и цивилизацијом, и управо због тога постаје јасно зашто се мора њему посвећивати већа друштвена пажња и стручна брига. Данас се, евидентно је, у нашем друштву појављује већи интерес за језик и природно је да су се око њега почела заостравати одређена питања о његовој улози, о његовом функционисању чему треба да служи и какав треба да буде, да ли у поређењу са другим стандардним језицима он испољава одређене недовољности, да ли заостајемо у његовом култивирању итд.

У вези са свим овим можемо рећи да његова примарна функција остаје, наравно, непромијењена. Али, корјенито промијењени услови у самом друштву у односу на оне од прије четири-пет деценија и измијењена опћа ситуација сасвим природно су довели до другачијих захтјева у односу на стандардни језик, заправо до захтјева за приступање њему на другачији начин него што је то било некада. Траже се другачији одговори на нека битна питања, одговори који би били у складу са условима данашњег времена.

Ово се прије свега тиче темељног питања — како данас приступати питању стандардизације, језичког планирања и језичке политике, те његовању културе језика. Овим питањима

се некада приступало на основу методолошких полазишта утемељених у једном другом, класном друштву и у једно друго историјско вријеме са сасвим различитим опћим историјским, политичким, економским, националним условима — крајем прошлог и почетком овога вијека. Данас, у тотално измијењеним приликама, у условима динамичног модерног развика друштва на прагу двадесет првог вијека потребно је изградити другачија основна полазишта у складу са природом овога друштва, у складу са његовим потребама и са временом у којем живимо. То и јесте основно питање у читавој овој проблематици.

3. Већ су назначени опћи оквири на комуникативном плану у којима се очитује наша данашња језичка ситуација. Исто тако указано је на потребу нових прогресивних идеја у разматрању функционисања стандардног језика. Али најприје се морамо задржати изван опћих атрибута својствених сваком стандардном језику, на специфичности нашег стандардног језика, на његовим оригиналним цртама које га чине посебним, у неку руку јединственим у свјетској породици стандардних језика.

Основно што карактерише социјално-комуникативни систем (Швејцер) српскохрватског/хрватскохрватског језичког подручја јесте варијантна разуђеност стандардног српскохрватског језика. Карактер ове варијантне разуђености открива једну посебност: пошто српскохрватски стандардни језик функционише у четири различите социокултурне средине (тј. четири републике), његово варирање има особит изглед; двије регије, социокултурне средине, типично су варијантне (источна и западна варијанта), а двије нису (босанскохерцеговачка и црногорска употреба). То значи да постоје заправо четири стандарднојезичка израза, два варијантна и два „неваријантна“. У томе учествују четири нације: Црногорци, Муслимани, Хрвати и Срби, али ниједна социокултурна средина није у погледу националног састава хомогена, измијешаност становништва у том погледу у овој или оној мјери карактеристика је сваке.

Треба, свакако, подвући да у стандардизационим процесима судјелују све четири наше социокултурне средине и да у том погледу ниједна не може бити нити занемарена нити преферирана. Дакле, наш језик има полицентричну стандардизацију, али посебног типа. Док у свим другим случајевима варијантно разуђених стандардних језика са полицентричном стандардизацијом (енглески, њемачки, шпански, португалски, француски) поједине варијанте припадају засебним државама (британска, америчка, канадска итд.) енглеског језика, (њемачка, аустријска, швајцарска) њемачког језика итд., у нашем случају полицентричност стандардизације је дата у оквирима једне државе! У томе лежи оригинална структурираност стандарднојезичке варијантности српскохрватског језика.

Оваква ситуација код нас захтијева да се питању стандардизације приступи на нов начин, узимањем у обзир свих реле-

вантних момената,¹ — историјских, културних, националних, друштвених и комуникацијских. Рјешење за овако специфичну стандарднојезичку ситуацију мора такође бити специфично. Не постоји никаква универзална социолингвистичка формула у овом погледу; за сваку конкретну ситуацију, за сваки посебни социјално-комуникативни систем мора се изнаћи специфично рјешење које одговара потребама дотичне језичке заједнице. Свака наша социокултурна средина има властита искуства у употреби стандардног језика којима се мора оплодити једно такво ново рјешење.

Треба јасно рећи да при свему овоме наука није свемоћна, али у оваквим питањима она може бити од велике користи, чак веће него што се обично претпоставља. Јер за право рјешење потребан је обједињен двоструки напор — и друштвени и стручни. Али најприје је потребно имати свијест о томе.

Ако се послѣ свега што је овдје претходно изложено вратимо проблему културе језика код нас у данашњим условима, могли бисмо констатовати неколико чињеница које су у приличној мјери видљиве, бар што се тиче стручњака.

На теоретском плану у овом подручју има студија посвећених питањима културе језика, али оне нису толико бројне колико бисмо могли очекивати с обзиром на потребе расвјетљавања појединих питања у вези са нашим стандардним језиком. Далеко су бројнији радови у разним публикацијама који се баве критиком језичке праксе, појединим практичним питањима у домену његовања културе језика.

Што се тиче приручне литературе, можемо само дјелимично бити задовољни. Са једне стране у свим нашим социокултурним срединама постоје приручна издања намијењена његовању културе језика (језички савјетници, правописни приручници, приручне граматике за поједине ступње образовања), а језички часописи стоје у првом реду ове активности са разноликим садржајем од студија до језичких поука, дајући свој допринос његовању стандардног језика. Са друге стране све се оштрије осјећа дефицитарност у погледу три основне стандардне публикације, без којих данас не може бити један стандардни језик. Не посједујемо један стандардни једнотомни разјасни (објаснидбени) рјечник као што су на примјер Дуден у њемачком, Ларусусе у француском, Ожеговљев у руском, и бројни такви рјечници у енглеском. Даље, не посједујемо модерну нормативну граматику српскохрватског/хрватскосрпског језика, а исто тако не посједујемо ни стандардни савремени правопис.

У вези с овим не треба заборавити ријечи америчког слависте Мортонa Бенсона, аутора модерног енглеско-српскохрватског и српскохрватско-енглеског рјечника, који је прије неколико година изјавио: „Сваки странац је, најблаже речено, запрепашћен чињеницом да ви немате ни нормативну граматику, ни стандардни речник српскохрватског језика. Без тога се не може.

И пре свих других дискусија морала би на ред да дође та чињеница. Или можда чекате да ја направим и тај речник"! (НИН 1937, 16. 5. 1982, стр. 41ц).

Овим ријечима није потребан коментар. Оне јасно упозоравају на заостајање у веома важној области темељних модерних стандардних приручника, што се непосредно одражава и на наше могућности у његовању језичке културе. А важност култивирања језика у данашње вријеме ни по коју цијену се не смије потцијенити, поготово сада када су потребе нашег друштва и наше културе нарасле до мјере која не трпи никаква одлагања. Крупни задаци који произлазе из свега овога императивно налажу изналажење адекватних рјешења у складу са потребама нашег друштва и са захтјевима времена у којем живимо, и то обједињеним напорима и друштва и науке, јер само на тај начин могуће је смањити разлику у заостајању иза других, и, у перспективи, коначно је анулирати.

КОРИШТЕНА ДЈЕЛА

- Havranek, Bohuslav*: Општа problematika književnog jezika i njegova funkcija, III program Radio-Sarajeva, 20/1978, 185—206;
Ickovič V. A.: Norma i jejo kodifikacija, *Aktual'nyje problemy kul'tury reči*, Moskva, 1070, 9—39;
Skvorcov L. J.: Norma. Literaturnyj jazyk. Kul'tura reči. *Aktual'nyje problemy kul'tury reči* Moskva, 1970, 40—103;
Tezisy Pražskogo lingvističeskogo kružka, Pražskij lingvističeskij kružok, Moskva, 1967, 17—41.

Srđan Janković
Sarajevo

CURRENT LANGUAGE CULTURE TREATMENT

Summary

The author has paid attention to the aspects of language culture actualized in the community of Serbo-Croatian/Croatian, taking into consideration a stormy period of both radical social transformation and dynamic social progress.

